

## Overheid en kerken

Wat opvalt, en in de huidige tijd nauwelijks meer voorstelbaar is, is de haast alomtegenwoordige invloed van de overheid op het geheel. Zij onderhield bestaande en creëerde nieuwe predikantsplaatsen in het moederland, in de koloniën en bijvoorbeeld ook in Smyrna; zij betaalde hoofdzakelijk de predikantspensioenen. Zij was het ook die in de koloniën en op bepaalde buitenlandse posten de predikanten benoemde; in Indië was het de gouverneur-generaal die de predikanten plaatste en verplaatste.<sup>138</sup> Te Londen kon men vrij beroepen; echter alleen de gemeente van St. Petersburg was zo rijk dat ze zich een joyeuze ontvangst van drie kandidaten – van elk der toenmalige rijksfaculteiten één – veroorloofde en na ze gehoord te hebben de keuze maakte.<sup>139</sup> De predikanten van de Vaderlandse Kerk, en meer nog die in de koloniën, waren in veel opzichten ambtenaren. G. Groen van Prinsterer stelde dat feit in 1837 publiekelijk als iets verkeers aan de kaak, maar bij de betrokkenen zelf maakten weinigen bezwaar; integendeel zelfs: vooral als het op salariëring aankwam, werden beter betaalde hogere rijksambtenaren graag als maatstaf genomen.<sup>140</sup>

Het sterkst deed zich de invloed van de overheid gevoelen in de gemeenten waar een zgn. ‘koninklijke collatie’ op rustte: de koning wees hier zelf (uit een door de minister opgemaakte voordracht) de predikant aan; vervolgens werd deze benoeming kerkelijk gesanctioneerd door een beroep. Wel voerde minister H. baron van Zuylen van Nijvelt tegen 1848 de regel in dat de kerkeraden eerst konden kiezen uit de door hem opgemaakte nominatie; de daaropvolgende benoeming door de koning werd daarmee een vorm van ‘aggregatie’ (toestemming van de ambachtsheer bij een beroep). Vandaar dat men in 1854 op het ministerie de eerder genoemde R. Ens niet zomaar aan het baantje te Bakkeveen kon helpen. Omdat gemeenten met een collatie of andere heerlijke rechten veelal eenmansgemeenten waren, waren dat bij uitstek kandidaatsplaatsen. In 1849 waren in totaal zo’n 450 hervormde gemeenten belast met een collatie, waaronder ongeveer 150 koninklijke; slechts vijf hadden twee (Culemborg, Winterswijk, IJsselstein, Delden) dan wel drie (Breda) predikantsplaatsen. Omdat daarnaast op veel andere plaatsen rechten van floreenplichtigen (Friesland), collator en kerkerad samen (Groningen), eingegeërfden (Drenthe en Overijssel) en ‘medestemming’ (m.n. Zeeland) rustten, waren maar 56% van de plaatsen geheel vrij of alleen aan een ‘aggregatie’ onderworpen. Groen van Prinsterer deed in 1850 publiekelijk afstand van het door hem bezeten collatierecht, dit mede als voorbeeld voor de Koning. De laatstgenoemde zou evenwel pas in 1861 volgen.<sup>141</sup>

Toen de overheid ook de salarissen van een deel der hulppredikers in zowel de Hervormde als de Evangelisch Lutherse Kerk voor

BLGNP IV en I.

<sup>137</sup> Dit laatste blijkt uit een berekening, waarbij de Walen bij Leiden worden ingedeeld en Limburg als een *corpus mixtum* naar verhouding over de drie faculteiten wordt verdeeld. Van de 1444 dienstdoende predikanten werkte in 1843 47% in het Leidse examengebied, 25% in het Utrechtse, en 28% in het Groningse; bij de predikanten met meer dan 30 dienstjaren was dat respectievelijk 49%, 22% en 29%; bij 40 en meer spande Groningen helemaal de kroon met 34%.

<sup>138</sup> Van Selm, ‘Dienaren van Woord en Gouvernement’, m.n. 10. J.W. Samberg, *De Hollandsche Gereformeerde gemeente te Smirna. De geschiedenis eener handelskerk*, Leiden 1928, 222-225.

<sup>139</sup> BZ 1842B, 121, 389-391.

<sup>140</sup> ‘Er is, ... [in 1816] een soort van Kerk-Staat gevormd, waarin de leeraars bijna als ambtenaren ... werden beschouwd’; G. Groen van Prinsterer, in: *Verspreide geschriften* II, Amsterdam 1860, 1-48, m.n. 10. R.H. van Altena ‘rustend predikant’, ‘Bezwaren, die op den bedienaar van den godsdienst in de Hervormde Kerk van Nederland meer drukken, dan op eenigen die na in den staat van welken stand ook, en aanwijzing der middelen van herstel’; BZ 1840A, 597-607.

<sup>141</sup> Anoniem, ‘Voorstel tot instelling van kerkelijke collatiën’, in: BZ 1849A,